

Abstrakt:

Pomimo faktu, że pożary od zawsze zagrażały człowiekowi, trudno doszukać się materiałów dotyczących przemysłanej ochrony przeciwpożarowej w odleglejszych czasach. Zagrożenie pożarowe w średniowiecznej Polsce było wyjątkowo duże ze względu na wszechobecną ciasnotę panującą w miastach i z uwagi na fakt, że zdecydowana większość budowli wznoszona była z łatwopalnych materiałów. Czas rozbiorów charakteryzował się dużym zróżnicowaniem w podejściu do zagadnień ochrony przeciwpożarowej przez zaborców. Pierwsza Zawodowa Straż Pożarna powstała w Warszawie w roku 1836, a pierwsza Ochotnicza Straż Pożarna w Poznaniu w roku 1845. Obecnie komendant główny Państwowej Straży Pożarnej jest centralnym organem administracji państwowej w sprawach ochrony przeciwpożarowej i krajowego systemu ratowniczo – gaśniczego.

Słowa kluczowe: Państwowa Straż Pożarna, Historia pożarnictwa, Ochrona przeciwpożarowa, Porządki ogniowe, Ochotnicze Straże Pożarne

Abstract:

Fire has always been most dangerous for humanity. Despite this fact it is difficult to find information about fire protection in previous ages.

The threat of fire was huge in the Middle Ages. The main reasons were high-density housing in towns and inflammable materials of buildings. The Partition time in Poland was characterized by introduced a number of different regulation on fire protection. The first professional fire brigade was formed in Warsaw in 1836. The first voluntary firefighting brigade was formed in Poznań in 1845.

Key words: The State Fire Service, History of firefighting, Fire protection, Acts of firefighting, The Voluntary Fire Brigade

W źródłach historycznych trudno doszukać się informacji na temat przemyślanej, opracowanej obrony przeciwpożarowej, chociaż ogień pustoszył od zawsze ludzkie siedliska¹. Ogromną trudnością jest także odtworzenie choćby ważniejszych wydarzeń bezpośrednio związanymi z pożarami w Polsce. Dostępne są jedynie daty największych pożarów w największych miastach². Literatura opisująca średniowieczne miasta polskie jednoznacznie stwierdza, że osiedla budowano głównie z drewna i dodatkowo bez planów architektonicznych. Istniejąca zabudowa była wciąż powiększana o kolejne dobudówki, które powstawały samowolnie. Wszechobecne były ciasne, wąskie i ślepe uliczki, co stwarzało sprzyjające warunki zarówno dla powstania zarzewia ognia, jak i jego rozprzestrzeniania się³. Jako przykłady najtragiczniejszych pożarów można wymienić pożar Krakowa, który miał miejsce w roku 1241 w wyniku najazdu tatarskiego⁴ oraz powtórny pożar tego miasta w roku 1285, wzniecony przez Konrada Mazowieckiego w walce przeciwko Leszkowi Czarnemu. Poza wybuchami pożarów w wyniku działań wojennych równie często pożary wybuchały na skutek nieostrożności ludzi, przynosząc straty w majątku ruchomym i nieruchomym, w rolnictwie, rzemiośle oraz handlu⁵.

Pierwsze zapiski odnośnie norm dotyczących ochrony przeciwpożarowej można znaleźć w dokumentach pochodzących

¹ J. Drzewiecki, *Zarys dziejów pożarnictwa w Polsce*, Centralne Muzeum Pożarnictwa, s. 7.

² J. R. Szaflik, *Dzieje Ochotniczych Straży Pożarnych w Polsce*, Fundacja Edukacja i Technika Ratownictwa, Warszawa 1985, s. 7.

³ J. R. Szaflik, *Z dziejów Ochotniczych Straży Pożarnych*, Zeszyty historyczne Ochotniczych Straży Pożarnych, s. 7 oraz J. Boguszewski, *Dzieje pożarnictwa polskiego*, materiał na prawach rękopisu, Centralne Muzeum Pożarnictwa, s. 10, 11.

⁴ Według źródeł historycznych spaliło się prawie całe miasto; ocalał tylko zamek wyższy na Wawelu i niższy przy kościele św. Andrzeja.

⁵ E. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje ochrony przeciwpożarowej w Polsce*, Szkoła Oficerów Pożarnictwa, Warszawa 1964, s. 9 oraz J.R. Szaflik, *Dzieje Ochotniczych Straży Pożarnych w Polsce*, Fundacja Edukacja i Technika Ratownictwa, Warszawa 2005, s. 7.

z XIV w. - są to uchwały rad miejskich nazwane „porządkami ogniowymi” bądź „Walkirjami”⁶, które były zbiorem zakazów i nakazów w zakresie bezpieczeństwa przeciwpożarowego. Ponadto określały zadania dla mieszkańców które musieli oni pod groźbą kary wykonywać w czasie akcji ratowniczej.

W roku 1347 powstały Statuty wiślicko-piotrkowskie⁷ nazywane także statutami wiślickimi⁸, które zawierały bardzo surowe sankcje wobec podpalaczy⁹. Odnośnie kwestii zabudowy w roku 1431 książę Bolesław IV wydał przepis zabraniający zabudowę Warszawy budynkami drewnianymi. Król Władysław IV w 1648 r. wydał zlecenie magistratowi, aby zażądał od obywateli przebudowania domów z drewnianych na murowane¹⁰. Murowane domy miały być wysokie i nie szersze niż trzy okna, co miało wpłynąć na pomieszczenie maksymalnej liczby ludzi wewnątrz wału. Pozostałości tego systemu odnajdujemy nadal na Starym Mieście w Warszawie, Krakowie oraz innych miastach¹¹.

„Porządki ogniowe” stanowiły bazę przepisów służących bezpieczeństwu przeciwpożarowemu. W kolejnych latach poddawane były zmianom i udoskonaleniom. E. Burzyński i Z. Radwański uważają, że najdoskonalszą formę uzyskały one pod koniec XVII w., gdyż ustalały przepisy o charakterze prewencyjnym, przepisy dotyczące przeprowadzania kontroli przeciwpożarowych, z uwzględnieniem osób zobowiązanych do tego; sposób alarmowania mieszczan w sytuacji zauważenia pożaru; określenie zadań oraz czynności dla poszczególnych cechów rzemieślniczych w trakcie akcji ratowniczych, a także osoby kierujące akcjami gaśniczymi oraz sposób kierowania,

⁶ M. I. Prokopp, *Historja bezpieczeństwa ogniowego w Królestwie Polskim w latach 1831-1855*, Zakłady Graficzne E. i D-ra K. Koźmińskich w Warszawie, Warszawa 1934, s. 9.

⁷ H. Turska, *Wybrane zagadnienia z dziejów ochrony przeciwpożarowej w Polsce*, Szkoła Główna Służby Pożarniczej, Warszawa 1985, s. 6.

⁸ E. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje ochrony przeciwpożarowe...*, op. cit. s.11.

⁹ H. Turska, *Wybrane zagadnienia z dziejów...*, op. cit., s. 6.

¹⁰ F. R. Giedroyc, *Porządek ogniowy w Warszawie do roku 1836*, Towarzystwo Miłośników Historii, Warszawa 1836, s. 4, 5.

¹¹ J. Drzewiecki, *Zarys dziejów pożarnictwa w Polsce*, op. cit., s. 8; H. Turska, *Wybrane zagadnienia z dziejów...*, op. cit., s.7; E. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje ochrony przeciwpożarowej w Polsce...*, op. cit. s. 9, 10.

sankcje dla osób, którym udowodniono wywołanie pożaru, sankcje w odniesieniu do osób, które nie zawiadomiły o pożarze bądź które uchyliły się od udziału w akcjach gaśniczych, a także szereg przepisów porządkowych.¹²

Duża liczba pożarów, często bardzo groźnych pustosząca kraj zwróciła uwagę na problem wielu wybitnych myślicieli, uczonych, polityków, pisarzy. Wśród nich znaleźli się Andrzej Frycz Modrzewski, Bartłomiej Groicki, Anzelm Gostomski oraz Jakub Kazimierz Haur.

A. F. Modrzewski określany jest jako „twórca założeń, które legły u podstaw nowożytnego pożarnictwa polskiego”¹³. W 1551 r. ukazało się po łacinie jego największe dzieło zatytułowane „O poprawie Rzeczypospolitej”. Pięć ksiąg: „De moribus” – „O obyczajach”, „De legibus” – „O prawach”, „De bello” – „O wojnie”, „De Ecclesia” – „O kościele”, „De schola” – „O szkole”. Sprawy poświęcone bezpieczeństwu ogniowemu A.F. Modrzewski omówił w dwóch rozdziałach zatytułowanych: „O urzędnikach nad budowlami” oraz „O unikaniu i gaszeniu pożarów”. W dziele uświadamiał ogrom zniszczeń, jakie niosą za sobą pożary. Ponadto wskazał na odpowiednie środki, skuteczne jego zdaniem, w walce z żywiołem, jak również omówił możliwości zapobiegania ich wybuchom. Jako pierwszy naszkicował plan organizacji straży pożarnej.¹⁴

Jako najważniejsze przyczyny częstych pożarów, podczas których „rzadko się zdarza, by nie spłonęły przy tym całe wsie, a czasem całe miasta”¹⁵, wymieniał nieodpowiednie obchodzenie się z ogniem, pijaństwo oraz drewniane budownictwo. W Polsce czasów Frycza „prawie wszystko buduje się z takiego materiału, który jest szczególnie łatwą strawą dla ognia i gdzie ledwo kogo spotkać, kto by się kochał w trzeźwości”¹⁶.

¹² Szerzej: E. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje ochrony przeciwpożarowej...*, op. cit., s. 11.

¹³ T. Olejnik, *Towarzystwa Ochotniczych Straży Ogniowych w Królestwie Polskim*, Komenda Główna Państwowej Straży Pożarnej, Warszawa 1996, s. 16.

¹⁴ T. Olejnik, *Towarzystwa Ochotniczych Straży...*, op. cit. s. 16.

¹⁵ A.F. Modrzewski, *O poprawie Rzeczypospolitej*, PIW, Warszawa 1953, s. 163.

¹⁶ Tamże, s. 163.

Jako środek zapobiegający pożarom zalecał ustanowienie dozorców domów oraz nadzór nad budownictwem. Zadaniem dozorczy było przestrzeganie „aby pożary czy to zgoła nie wybuchały, czy też, skoro już wybuchały, nie szerzyły się swobodnie”.¹⁷ Ponadto dozorczy mieli sprawować kontrolę nad strażą nocną, która miała zachować czujność i alarmować w przypadku pojawienia się ognia. Modrzewski uświadamiał, że powinno budować się domy murowane. Widział konieczność opracowania przepisów policyjnych odnośnie wnętrza domu i właściwego urządzenia go w celu podniesienia bezpieczeństwa pożarowego. W kwestii istotnych przepisów przeciwpożarowych postulował, aby miejsca wyznaczone na ogień od ścian wyłożone były gliną, kominy domów sięgały ponad kalenicę dachów, przedmioty tzw. łatwopalne znajdowały się z dala od ognia, od maja do września w okresie największego zagrożenia pożarami, panował zakaz palenia ognia po zachodzie słońca. Według Modrzewskiego w każdym gospodarstwie domowym na wypadek pożaru powinny znajdować się takie narzędzia, jak: ruchoma drabina, ośeska na długim drzewcu do burzenia palącego się zabudowania, płachta przymocowana do drąga, siekiera, wiadro, kadź z wodą.

Ponadto autor z niezwykłą surowością odnosi się do wymierzania kary za zlekceważenie wszczęcia alarmu przez tego, kto pierwszy zobaczy pożar. Bezkompromisowo proponuje najwyższy wymiar kary, czyli śmierć.

W kwestii zachowania się w czasie pożaru zalecał po zaalarmowaniu biciem w dzwony, aby wszyscy mieszkańcy brali udział w akcji ratowniczej, w przypadku uchylenia groziła kara. Jego propozycja zorganizowania straży ogniowej odnosiła się do wszystkich mieszkańców oraz ich domów, którzy powinni zostać spisani i podzieleni na odpowiednią do wielkości miasta liczbę oddziałów, na czele których powinni stać naczelnicy, którzy byliby wybierani corocznie. Oddziały wraz z naczelnikami miałyby nadzorować rada miejska. Akcja gaszenia pożarów miała przebiegać według określonego porządku, a ludzie mieli być

¹⁷ Tamże, s. 162.

przydzielani do oddziałów toporników, wiadrowników oraz wodnych.¹⁸ Należy podkreślić, iż wysunięta idea przez A.F. Modrzewskiego wyprzedziła swą epokę o prawie trzy wieki¹⁹.

Siedem lat po ukazaniu się rozprawy „O poprawie Rzeczypospolitej” opublikowane zostały „Artykuły prawa magdeburskiego”, które opracował i przetłumaczył B. Groicki. Ostatnia część pracy zatytułowanej „Artykuły prawa magdeburskiego”, która ukazała się drukiem w 1618 r. zawiera rozdział zatytułowany „Nauka czasu przygody ogniowej”. Autor wypowiada się na temat wprowadzenia przepisów przeciwpożarowych. Doradza, co należy czynić, aby unikać pożarów i jak zachowywać się przy ich gaszeniu. Groicki jest przeciwnikiem kar nakładanych za zapalenie się sadzy w kominie, ponieważ kary sprzyjają ukrywaniu tego typu wypadków oraz zwiększają niebezpieczeństwo wystąpienia pożarów. Jednocześnie jest zwolennikiem karania „na gardle” przestępstw przeciwko porządkowi ogniowemu, na przykład za niespieszenie się z pomocą w czasie akcji gaszenia pożaru, brak posłuchu w akcji gaszenia pożarów czy kradzieże w czasie trwania akcji ratowniczej.²⁰

Z XVI w. pochodzą „Notatki gospodarskie” A. Gostomskiego. Gostomski opisuje sposoby zabezpieczenia lasów oraz gaszenia pożarów w lasach, ochrony budynków mieszkalnych oraz gospodarczych przed pożarami²¹. Analizując jego zapiski w tym obszarze wydaje się, że były one powodowane koncepcjami propagowanymi przez światłe umysły epoki w tym przede wszystkim przez Modrzewskiego.

¹⁸ Tamże, s. 164.

¹⁹ T. Olejnik, *Towarzystwa Ochotniczych...*, op. cit., s.18; E. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje ochrony przeciwpożarowej...*, op. cit., s. 18–23; J. Drzewiecki, *Zarys dziejów pożarnictwa w Polsce*, „Strażak Śląski”, 1928, nr 12, s. 118; J.R. Szaflik, *Dzieje Ochotniczych Straży Pożarnych*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2001, s. 14, 18-21.

²⁰ Szerzej: B. Groicki, *Artykuły prawa magdeburskiego*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1954, s. 92-98; E. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje ochrony przeciwpożarowej...*, op. cit., s. 23, 24; T. Olejnik, *Towarzystwa Ochotniczych Straży...*, op. cit., s. 22, 23.

²¹ A. Gostomski, *Gospodarstwo*, S. Inglot, Wrocław 1951, s. 103, 104.

Innym autorem uwag i wskazówek odnoszących się do bezpieczeństwa pożarowego był J. K. Haur, zarządca wielkich dóbr ziemskich w Małopolsce. W 1689 r. opublikował on poradnik encyklopedyczny „Skład albo skarbiec znakomity sekretów oekonomyey ziemiańskiej”, w którym wzorem swoich poprzedników wypowiadał się szeroko na temat uwag i wskazówek dotyczących walki z pożarami. Był on zwolennikiem srogich kar dla podpalaczy oraz tych co grożą podpaleniem. Zgodnie z jego opinią fundamentem obrony przeciwpożarowej w miastach powinny być cechy rzemieślnicze. Podobnie jak jego poprzednicy, Modrzewski i Gostomski wypowiadał się na temat sposobów zapobiegania pożarom jak również organizacji akcji ratowniczych.²²

Marszałek Stanisław Lubomirski zapisał się na kartach historii pożarnictwa jako skuteczny organizator „Porządków ogniowych”. Jego zasługą było ujęcie działań w całość. Lubomirski zebrał odpowiedni materiał w zakresie ochrony przeciwpożarowej, opracował i skonsultował z odpowiednimi władzami. Zaangażował do współpracy wiele instytucji, organizacji i urzędów. Jego działalności przypisuje się zasługę powstania załazków oddziałów straży pożarnych. Oddziały zajmowały się gaszeniem pożarów oraz konserwacją miejskiego sprzętu przeciwpożarowego.²³

Po upadku Rzeczypospolitej, ochrona przeciwpożarowa kształtowała się różnie w każdym z zaborów. W każdym z nich funkcjonowały inne przepisy prawa. W zaborze rosyjskim do najważniejszych aktów prawnych należały między innymi wydane w 1810 r. „Przepisy o sposobie zapobiegania pożarom oraz działaniu policji i mieszkańców przy gaszeniu ognia”²⁴.

²² E. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje ochrony przeciwpożarowej...*, op. cit., s. 25; T. Olejnik, *Towarzystwa Ochotniczych Straży...*, op. cit., s. 21, 22.

²³ E. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje ochrony przeciwpożarowe...*, op. cit., s. 28-35; H. Turska, *Wybrane zagadnienia z dziejów...*, op. cit., s. 13-15; F.R. Giedroyć, *Porządek ogniowy w Warszawie do roku 1836*, Towarzystwo Miłośników Historii, Warszawa 1915, s. 39; W. Pilawski, *Chronologia powstania ochotniczych straży pożarnych na ziemiach polskich w latach 1845-1890*, Komenda Główna PSP, Warszawa 1998, s. 11.

²⁴ E. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje ochrony przeciwpożarowej...*, op. cit., s. 3 8; H. Turska, *Wybrane zagadnienia z dziejów...*, op. cit., s. 16.

W 1819 r. Rada Administracyjna Królestwa uchwaliła przepisy dotyczące utrzymania przez miasta sprzętu do walki z pożarami jak również o obowiązkach kominiarzy. W następnym roku, 1820 ukazały się przepisy budowlane dla wsi, które poprawiały stan bezpieczeństwa pożarowego.²⁵ Rok 1858 przyniósł obligatoryjny obowiązek prowadzenia dochodzeń dotyczących wykrywania przyczyn pożarów oraz ustalania winnych procederu. Dla poprawienia skuteczności przepisy przewidywały nagrodę za pomoc w ujęciu podpalacza. W roku 1864 wszedł w życie ukaz władz carskich o urządzeniu gmin wiejskich w Królestwie Polskim obciążający odpowiedzialnością wójtów za stan bezpieczeństwa pożarowego. Następnie w roku 1866 wydana została instrukcja dla niższych stopni straży miejskich wprowadzająca obowiązkowe czuwanie nad przestrzeganiem przez ludność przepisów przeciwpożarowych²⁶.

Próbie stworzenia w Polsce straży ogniowej podjął Jan Rudnicki z podwarszawskiego Leszna. 17 lutego 1829 r. przedstawił ministrowi Tadeuszowi Mostowskiemu w Komisji Spraw Wewnętrznych projekt organizacji straży ogniowej w Warszawie. Niestety wybuch powstania listopadowego uniemożliwił zrealizowanie projektu. Po zakończeniu powstania listopadowego wystąpił ponownie do władz ze swoim planem. Rada Administracyjna Królestwa Polskiego zgodnie z decyzją z dnia 23 grudnia 1834 r. postanowiła zorganizować w Warszawie straż ogniową. Otwarcie straży zaplanowano na dzień 1 stycznia 1836 r. Według E. Burzyńskiego oraz Z. Radwańskiego cztery oddziały Warszawskiej Straży Ogniowej były dowodzone przez dymisjonowanego podpułkownika piechoty Jana Robosza, natomiast według J. Boguszewskiego był to pułkownik ówczesnych wojsk polskich Jan Rogoż. Była to pierwsza straż ogniowa, jaka powstała na ziemiach Królestwa Polskiego²⁷.

²⁵ E. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje ochrony przeciwpożarowej...*, op. cit., s. 38.

²⁶ Tamże, s.39.

²⁷ T. Olejnik, *Towarzystwa Ochotniczych Straży...*, op. cit., s. 28, 29; J.R. Szaflik, *Dzieje ruchu strażackiego do 1918 roku*, [w:] *Z dziejów ochotniczych straży pożarnych*, Zeszyty historyczne ochotniczych straży pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej, s. 39; E. Burzyński,

Pierwszą ochotniczą strażą pożarną była straż w Kaliszu, powołana do życia, według E. Burzyńskiego i Z. Radwańskiego w dniu 5 listopada 1863 r., a według T. Olejnika oraz W. Pilawskiego w 1864 r. Według T. Olejnika oraz według opracowania W. Pilawskiego jej założycielem był Robert Pusch, księgowy w fabryce braci Repphanów w Kaliszu, późniejszy właściciel hotelu²⁸. Za przykładem Kalisza powstają kolejne straże ochotnicze między innymi w 1871 r. w Częstochowie, Kielcach, Zgierzu i Koninie. W 1875 przyszedł czas na Włocławek i Łęczycę, w 1876 r. Turek i Łódź oraz w 1877 r. Radom²⁹.

W wyniku działalności władz rosyjskich za pośrednictwem „Ustawy normalnej straży ogniowych w Królestwie Polskim” poddano dokładnemu nadzorowi policyjnemu straże polskie, co miało przeciwdziałać wolnościowym dążeniom wśród polskich strażaków³⁰. W szeregach straży natomiast panowała silna tendencja do zrzeszania się w jednym systemie organizacyjnym, co wiązało się z posiadaniem jednego przedstawicielstwa interesów pożarniczych, a ponadto szkolenia, wzajemnej wymiany wiedzy i doświadczenia. Władze zaborcze skutecznie uniemożliwiały ten proces. Pierwszy zjazd, jak informują źródła historyczne, miał miejsce w 1909 r. w Częstochowie, podczas wystawy przemysłowo-rolniczej³¹. Od tego wydarzenia w czasie trwania prowincjonalnych wystaw rolniczych odbywały się popisy straży pożarnych. Powstała Specjalna Komisja Organi-

Z. Radwański, *Dzieje ochrony przeciwpożarowej...*, op. cit., s. 40; J. Boguszewski, *Historia pożarnictwa*, Wydanie drugie, Materiał na prawach skryptu, Centralne Muzeum Pożarnictwa, s. 13.

²⁸ E. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje ochrony przeciwpożarowej...*, op. cit., s. 41; T. Olejnik, *Towarzystwa Ochotniczych Straży...*, op. cit., s. 29; W. Pilawski, *Chronologia powstania ochotniczych straży pożarnych na ziemiach polskich w latach 1845-189*, Komenda Główna PSP, Warszawa 1998, s. 18; T. Olejnik, *Towarzystwa Ochotniczych Straży...*, op. cit., s. 29.

²⁹ J. Boguszewski, *Historia pożarnictwa*, op. cit., s. 13; W. Pilawski, *Chronologia powstania ochotniczych straży...*, op. cit., s. 18.

³⁰ E. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje ochrony przeciwpożarowej...*, op. cit., s. 42.

³¹ J. Boguszewski, *Historia pożarnictwa*, op. cit., s. 13; E. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje ochrony przeciwpożarowej...*, op. cit., s. 43; W. Pilawski, *Chronologia powstania ochotniczych straży...*, op. cit., s. 25.

zacyjna, która działając po części w konspiracji miała za zadanie zespolenie straży, podtrzymując ducha podnoszenia sprawności bojowej i wyszkolenia. Komisja zakończyła działalność w 1916 r. dając podwaliny do powstania Związku Floriańskiego, którego założycielem był J. Tuliszkowski³². Związek Floriański był prężną organizacją, która w ciągu pięciu lat działalności skupiła ponad 1020 straży z liczbą przeszło 60 000 czynnych członków³³.

W zaborze austriackim ustawą, o której należy wspomnieć była pochodząca z 1890 r. krajowa ustawa o policji ogniowej oraz wydana w 1891 r. krajowa ustawa miejska o przepisach przeciwpożarowych. W myśl ustaw dokonywano kontroli bezpieczeństwa pożarowego, prowadzono dochodzenia przeciwko sprawcom podpaień, sprawom przeciwpożarowym nadawała priorytet administracyjny.

Na terenie zaboru austriackiego organizacja straży pożarnych miała swój początek w Krakowie, gdzie według J. R. Szaflika w roku 1864³⁴, powstała ochotnicza straż pożarna, obok której zaczęła prowadzić działalność straż zawodowa. Cztery lata później, w roku 1867 powstała Ochotnicza Straż Pożarna w Wadowicach, która funkcjonuje do dzisiaj. W następnych latach powstawały kolejne straże³⁵.

W roku 1875 rozpoczął działalność Krajowy Związek Ochotniczych Straży Pożarnych w Królestwie Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim. Związek działał prężnie na różnych płaszczyznach, między innymi organizując kursy instruktorskie, dbając o postęp techniczny, przedkładając odpowiednim władzom wnioski w zakresie poprawy bezpieczeństwa przeciwpożarowego oraz prowadząc działalność wydawniczą.³⁶

W zaborze pruskim obejmującym Śląsk, Wielkopolskę oraz Pomorze przepisy przeciwpożarowe wydane zostały przez organy

³² J. Boguszewski, *Historia pożarnictwa*, op. cit., s. 14.

³³ Tamże, s. 15; W. Pilawski, *Chronologia powstania ochotniczych straży...*, op. cit., s. 26.

³⁴ Porów. J. R. Szaflik, *Początki dziejów strażactwa*, „Strażak”, 1978 nr 12, s.11.

³⁵ Zob.: W. Pilawski, *Chronologia powstania ochotniczych straży...*, op. cit., s. 19; J. R. Szaflik, *Początki dziejów strażactwa*, „Strażak”, 1978 nr 12, s.11.

³⁶ R. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje Ochrony Przeciwpożarowe...*, op. cit. s. 45; W. Pilawski, *Chronologia powstania ochotniczych straży pożarnych...*, op. cit., s. 27.

policyjne według postanowień ramowych o zarządzie policyjnym – 1850 r. oraz ustawy o ogólnym zarządzie kraju z roku 1883³⁷.

Od roku 1846 powoływano obowiązkowe straże pożarne funkcjonujące niezależnie od ochotniczych i zawodowych straży. W ich skład przymusowo wcielano mieszkańców danej gminy.

Pierwszą ochotniczą strażą pożarną na ziemiach zaboru pruskiego była powstała w 1845 r. w Poznaniu, straż pod nazwą Ochotniczego Towarzystwa Ratunkowego, która następnie została przekształcona w Zawodową Straż Pożarną³⁸. Straże pożarne działały pod wnikliwą kontrolą zaborcy. Następował proces jednoczenia się. Od 1863 r. funkcjonował skupiający organizacje strażackie Związek Towarzystw Pożarnych i Ratunkowych oraz Gmin Śląska i Poznańskiego. Obok niego powstał w 1880 r. w Grudziądzu Pomorski Związek Straży Pożarnych. Należy wspomnieć, że na ziemiach zaboru pruskiego w Poznaniu w 1864 r. powstała pierwsza w Polsce Krajowa Kasa Ubezpieczeń Strażaków od Wypadków mająca na celu pomoc finansową strażakom, którzy odnieśli obrażenia w czasie pełnienia obowiązków służbowych oraz pozostałym po nich rodzinom³⁹.

W kontekście polityki bezpieczeństwa wewnętrznego w okresie II RP wiodącą rolę pełnił Sejm, który realizował funkcje kreacyjną, legislacyjną oraz kontrolną.⁴⁰ Ogromnym wyzwaniem była konieczność unifikacji prawa oraz wypracowanie jednolitego systemu obejmującego wszystkie porządki oraz obyczaje prawne. Aby móc wyobrazić sobie skalę tego wyzwania należy uświadomić sobie, że tylko na obszarze województwa śląskiego funkcjonowało 12 systemów prawnych, w skład których wchodziły: „prawo ogólnoniemieckie, pruskie, austro-

³⁷ E. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje ochrony przeciwpożarowej...*, op. cit., s. 46.

³⁸ W. Pilawski, *Chronologia powstania ochotniczych straży...*, op. cit., s. 18.

³⁹ Szerzej: R. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje Ochrony Przeciwpożarowej...*, op. cit., Warszawa 1964 s. 47, 48.

⁴⁰ Szerzej: B. Sprengel, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w pracach sejmu w okresie II Rzeczypospolitej (zarys problematyki)*, [w:] *Nauka o bezpieczeństwie. Istota, przedmiot badań i kierunki rozwoju*, L. Grochowski, A. Letkiewicz, A. Misiuk, red., studia i materiały, t. 2, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Szczytno 2011, s. 225-226.

węgierskie, śląskie prawo krajowe, Rady Narodowej Księstwa Cieszyńskiego, Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej na Górnym Śląsku, Naczelnej Władzy Cywilnej, miejscowe stanowione przez wojewodę i Tymczasową Śląską Radę Wojewódzką i Sejm Śląski, ustawy Sejmu RP, dekrety i rozporządzenia prezydenta RP, prawo czeskie na Zaolziu zajętym w 1938 r.”⁴¹.

W okresie międzywojennym, a szczególnie w okresie kształtowania nowego państwa polskiego w wielu miejscach kraju trwały walki i niepokoje społeczne w wyniku których powstawało dużo pożarów. Charakterystyczną cechą tego okresu był złożony proces unifikacji doświadczeń z trzech zaborów. Odnosił się także do organizacji instytucji pożarniczych. Funkcjonowały następujące dzielnicowe organizacje strażackie: na terenie zaboru rosyjskiego – Związek Floriański, na terenie zaboru austriackiego - Cieszyński Związek Straży Pożarnych, Krajowy Związek Straży Pożarnych Galicji i Lodomerii we Lwowie, na terenie zaboru pruskiego - Wielkopolski Związek Straży Pożarnych, Śląski Związek Straży Pożarnych i Pomorski Związek Straży Pożarnych. W II Rzeczypospolitej największą organizacją społeczną były ochotnicze straże pożarne. W 1924 r. skupiały 2400 ochotniczych straży pożarnych. W ramach związku funkcjonowało 200 dworskich drużyn pożarnych, 120 wojskowych drużyn strażackich, 40 drużyn kolejowych, 15 drużyn harcerskich, 12 drużyn fabrycznych, które gromadziły około 150 000 strażaków. Dane pokazują, że ochrona przeciwpożarowa opierała się przede wszystkim na siłach ochotniczych.⁴²

W działalności straży pożarnej strategiczne znaczenie miała organizacja działalności na poziomie wyższym niż lokalnym.

Z tego powodu dla działalności straży pożarnej bardzo duże znaczenie miał Ogólnopaństwowy Zjazd Delegatów Straży Pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej, który odbył się 8 i 9

⁴¹ Z. Serafin, *Sądownictwo powszechne. Adwokatura. Notariat.*, [w:] *Województwo Śląskie (1922-1939). Zarys monograficzny*, red. F. Serafin, Katowice 1996, s. 435.

⁴² A. Misiuk, *Instytucje bezpieczeństwa wewnętrznego...*, op. cit., s. 229-232.

września 1921 r. w Warszawie⁴³. Uczestniczyło w nim 3690 delegatów, którzy reprezentowali 742 straże pożarne. Ponadto na zjazd przybyło 27 przedstawicieli sejmików powiatowych, 2 przedstawicieli gmin i 15 reprezentantów Magistratu. Dodatkowo swoją obecnością uświetnili zjazd Wincenty Witos, prezes Rady Ministrów oraz ministrowie Władysław Raczkiewicz i Leon Grzędzielski. Na zjeździe powołano Główny Związek Straży Pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej jako organizację ogólnopolską, która zrzeszała wszystkie dzielnicowe związki straży pożarnych⁴⁴.

W 1921 r. rozpoczął działalność Główny Związek Straży Pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej z siedzibą w Warszawie. W miejsce związków dzielnicowych z czasu zaborów utworzono związki wojewódzkie, które były samodzielnymi organizacjami z osobowością prawną, zrzeszone w Związku Głównym⁴⁵. Najważniejszymi zadaniami było: jednoczenie wszystkich związków straży pożarnej w jedną, ogólnopaństwową korporację, analizowanie spraw w zakresie pożarnictwa, reprezentowanie środowiska w kontaktach z władzami państwowymi i społeczeństwem⁴⁶.

Analizując aspekt ochrony przeciwpożarowej w okresie międzywojennym należy zwrócić uwagę na Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 lutego 1928 r. o prawie budowlanym i zabudowaniu osiedli⁴⁷. We wspomnianym rozporządzeniu dokonano rozgraniczenia wymagań dla budynków ogniotrwałych i nieogniotrwałych, a także precyzyjnie określono, np. wymagania dla kominów, palenisk, pieców, pokryć dachowych, maksymalną wysokość kominów, minimalną odległość

⁴³ R. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje Ochrony Przeciwożarowej...*, op. cit. s. 51; J. Boguszewski, *Historia pożarnictwa*, Wydanie drugie, Materiał na prawach skryptu, s. 15.

⁴⁴ Zob.: W Pilawski, *Chronologia powstania ochotniczych straży...*, op. cit., s. 27.

⁴⁵ Szerzej: R. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje Ochrony Przeciwożarowej...*, op. cit., s. 52, 65.

⁴⁶ A. Misiuk, *Instytucje bezpieczeństwa wewnętrznego...*, op. cit., s. 231.

⁴⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 lutego 1928r. o prawie budowlanym i zabudowie osiedli (Dz.U. z 1928, nr 23, poz. 202).

między budynkami, minimalną szerokość dojazdu do podwórka a nawet minimalną szerokość bramy wjazdowej.

Istotną kartą w działalności straży pożarnej jest ustawa z dnia 13 marca 1934 r. o ochronie przed pożarami i innymi klęskami. Do chwili jej wydania obowiązywały przestarzałe przepisy o ochronie przeciwpożarowej z czasów zaboru. Ustawa w pewnym stopniu spełniała oczekiwania. Ponadto umocniła rolę Związku Straży Pożarnych. W kwestii przepisów dotyczących zapobiegania pożarom wskazała ministra spraw wewnętrznych, który wydał odpowiednie rozporządzenie w 1938 r. Odnosiło się ono do zapobiegania powstawaniu i rozprzestrzeniania się pożarów w budynkach, jednak były to przepisy ogólnikowe, nie wyczerpujące nawet w części problemów z zakresu prewencji⁴⁸. Ustawa rozróżniała rodzaje straży: ochotnicze, przymusowe, zawodowe i prywatne. Straże zawodowe były obligatoryjne dla miast liczących ponad 40 tysięcy mieszkańców. Straże ochotnicze funkcjonowały w gminach poniżej 40 tysięcy mieszkańców. W gminach poniżej 40 tysięcy mieszkańców, gdzie nie było straży ochotniczej ani zawodowej bądź ich siły były niewystarczające funkcjonowały strażys przymusowe. Strażys prywatne były tworzone oraz utrzymywane przez przedsiębiorstwa, instytucje, zakłady, które zatrudniały większą liczbę pracowników, lub które narażone były na pożary ze względu na prowadzoną działalność. W tym miejscu należy wspomnieć o rozporządzeniu ministra spraw wewnętrznych z 1937 r., które ustalało rozmieszczenie, liczebność i zaopatrzenie straży miejscowych i „okręgowych pogotowis pożarnych”⁴⁹.

Niebagatelną rolę pełnili strażacy w czasie okupacji niemieckiej. Wszelkie braki i niedobory w wyposażeniu strażacy nadrabiali odwagą, ofiarnością i patriotyzmem.

Na obszarze Generalnego Gubernatorstwa Niemcy rozwiążali ogniwa Związku Straży Pożarnych oraz zarządy ochotniczych straży pożarnych. Oddziały straży zostały podporządkowane władzom okupacyjnym. Pomimo tego, że policja niemiecka kontrolo-

⁴⁸ R. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje Ochrony Przeciwpożarowej...*, op. cit., s. 61.

⁴⁹ Tamże, s. 62, 63.

wała strażę, to stawały się one miejscami działań konspiracyjnych, a ich członkowie brali udział w walkach partyzanckich i działaniach dywersyjnych.⁵⁰

22 lipca 1944 r. to początek nowej karty w dziejach pożarnictwa. W latach 1944-1949 nastąpiły przemiany ustrojowe, które spowodowały potrzebę reaktywowania organizacji Związku Straży Pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej. Po II wojnie światowej wznowił on działalność w oparciu o zarządzenie ministra administracji publicznej z dnia 30 listopada 1945 r.⁵¹. Prawie rok wcześniej, 1 grudnia 1944 r. w Lublinie działalność rozpoczął Główny Inspektorat Pożarnictwa przekształcony szybko w Wydział Pożarnictwa w Ministerstwie Administracji Publicznej. Jednostka ta zajmowała się tworzeniem ochrony przeciwpożarowej na ziemiach odzyskanych.

W wyniku upaństwowienia przemysłu znikło pojęcie „straży prywatnych”. Przekształciły się one w jednostki uspołecznione zakładów, które nadzorował Główny Inspektorat Ochrony Przeciwpożarowej Ministerstwa Przemysłu i Handlu.

Uchwalona przez Sejm ustawa o ochronie przeciwpożarowej i jej organizacji 4 lutego 1950 r. ustanowiła państwowe organy ochrony przeciwpożarowej. Najwyższym organem była Komenda Główna Straży Pożarnych, następnie komendy wojewódzkie, powiatowe i miejskie straży pożarnych. W ten sposób powstał samodzielny pion organizacyjny mający charakter operacyjny, podlegający ministrowi administracji publicznej i mający prawa dysponowania wszystkimi rodzajami straży. Powołanie państwowych jednostek ochrony przeciwpożarowej było punktem wyjścia do zorganizowania nowoczesnego jak na ówczesne czasy systemu zabezpieczenia przeciwpożarowego.⁵²

1 kwietnia 1950 został powołany pierwszy komendant główny straży pożarnych, podpułkownik WP, wicewojewoda

⁵⁰ Tamże, s. 67; J. R. Szaflik, *Dzieje Ochotniczych Straży Pożarnych...*, op. cit., s. 173.

⁵¹ A. Misiuk, *Instytucje Bezpieczeństwa Wewnętrznego w Polsce, Zarys Dziejów (Od X wieku do współczesności)*, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Szczytno 2012, s. 310.

⁵² E. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje ochrony przeciwpożarowej...*, op. cit., s. 72; „Przegląd Pożarniczy”, Wydanie specjalne, wtorek 2 maja 1995 r., *Aby bezpieczny był nasz dom* oraz A. Misiuk, *Instytucje Bezpieczeństwa Wewnętrznego...*, op. cit., s. 311.

z Rzeszowa Bolesław Chmura-Łazarski. Data powołania komendanta głównego straży pożarnych jest początkiem działalności Komendy Głównej Straży Pożarnych podległych ministrowi gospodarki komunalnej⁵³.

Komendant główny straży pożarnych stanął na czele Korpusu Technicznego Pożarnictwa w skład którego wchodził oficerowie, podoficerowie oraz szeregowi służby pożarniczej. Zorganizowano dwa pionierzy ochrony przeciwpożarowej, a mianowicie terenowy i resortowy. Najważniejszym zadaniem, które realizowała Komenda Główna Straży Pożarnych było wdrożenie jednostek - organów ochrony przeciwpożarowej - do działań operacyjnych prowadzonych na bazie wzorców paramilitarnych. Wiązało się to z przejściem kierowania i nadzoru nad wszystkimi strażami pożarnymi - dysponowania nimi w czasie akcji ratowniczo-gaśniczych oraz bieżącego analizowania występujących zagrożeń pożarowych. Podporządkowywanie Komendy Głównej resortowi gospodarki komunalnej spowodowało znaczne ograniczenie w samodzielności realizacji zadań. Widząc to dowództwo Komendy Głównej próbowało przeciwdziałać takiemu uzależnieniu. Na początku lat pięćdziesiątych struktura organizacyjna ochrony przeciwpożarowej była pod wpływem polityki personalnej. Powszechnie panował pogląd, iż Komendy Straży Pożarnych są organizacjami paramilitarnymi i dlatego kierownicze stanowiska powinny być zajmowane przez, jak to określano, „kadre pewną politycznie”. Współpraca tej kadry ze służbą bezpieczeństwa oraz partią skutkowało pozbyciem się zasłużonych i doświadczonych oficerów, głównie ze stanowisk kierowniczych. Bardzo ważne było ustalenie dla straży pożarnych w całym kraju jednego numeru telefonu alarmowego „08”. Dzięki temu poprawiła się szybkość reagowania.

Komenda Główna Straży Pożarnych efektywnie zajmowała się również kształceniem kadry. W grudniu 1951 r. ustalono tymczasową organizację Centralnej Oficerskiej Szkoły Pożarniczej, jak również wojewódzkich szkół pożarniczych. Opracowywano zakres szkoleń. Ustalono następujące rodzaje szkół:

⁵³ E. Burzyński, Z. Radwański, *Dzieje ochrony przeciwpożarowej...*, op. cit., s. 72

oficerskie technika pożarnicze, szkoły oficerów pożarnictwa, podoficerskie szkoły pożarnicze i ośrodki szkolenia pożarniczego. Następnie sklasyfikowano szkolenie pożarnicze na: szkolenie zawodowej kadry pożarniczej – oficerskie, podoficerskie, szeregowców; szkolenie członków Ochotniczej Straży Pożarnej oraz nieetatowego personelu ochrony przeciwpożarowej w zakładach pracy; szkolenie informacyjne terenowych zakładów produkcyjnych, biur, szkół itp. Ponadto opracowywano programy, podręczniki i inne pomoce dydaktyczne.⁵⁴

Komenda Główna Straży Pożarnych przygotowała także projekty przepisów w zakresie przeciwdziałania powstawaniu i rozprzestrzenianiu się pożarów łąk, lasów, torfowisk i wrzosowisk, zapobiegania powstawaniu pożarów w budynkach i na budowach oraz warunków składowania produktów rolnych i ochrony przeciwpożarowej w czasie omłotów. Po raz pierwszy do kontroli przeciwpożarowej zostały zobligowane komendy powiatowe i miejskie. W grudniu 1954 r. miała miejsce następna istotna zmiana polegająca na podporządkowaniu Komendy Głównej Straży Pożarnej ministrowi spraw wewnętrznych⁵⁵.

Komendy Straży Pożarnych otrzymały organizację łączności i transportu podobną do panującej w resorcie spraw wewnętrznych. W każdej jednostce powstały punkty alarmowo-dyspozycyjne. Sieć telefoniczna została sprzęgnięta z siecią MSW. Wypracowano jednolity system dysponowania wszystkimi strażami pożarnymi i kierowania akcjami ratowniczo-gaśniczymi przez Komendy Straży Pożarnych. Od 1956 r. zaczął funkcjonować w straży system radiowy.

Istotnym elementem działalności Komendy Głównej Straży Pożarnej było kształcenie kadry. W 1966 r. powstała, z przekształcenia Szkoły Oficerów Pożarnictwa, Wyższa Oficerska Szkoła Pożarnictwa. Była to pierwsza wyższa uczelnia w resorcie spraw wewnętrznych. W 1974 r. zlikwidowano Korpus Techniczny Pożarnictwa. 27 grudnia 1974 r. ustalone zostały

⁵⁴ *Aby bezpieczny był nasz dom*, „Przegląd Pożarniczy”, Wydanie specjalne, wtorek 2 maja 1995.

⁵⁵ Tamże; H. Turska, *Wybrane zagadnienia...*, op. cit., s. 56.

dekretem obowiązki i uprawnienia funkcjonariuszy pożarnictwa. Dla kształcenia podstawowej kadry powstały szkoły podoficerów w Poznaniu oraz Krakowie, które w późniejszych latach przekształcono w szkoły chorążych, a następnie aspirantów PSP.

Ustawa z dnia 12 czerwca 1975 r. stanowiła po raz pierwszy, iż Komendant Główny Straży Pożarnych jest centralnym organem administracji państwowej w sprawach ochrony przeciwpożarowej, podległym ministrowi spraw wewnętrznych. Przepisy wykonawcze sprecyzowały szczegółowe zasady organizacyjne.⁵⁶

24 sierpnia 1991 r. w związku z przyjęciem dwóch ustaw: ustawy o Państwowej Straży Pożarnej oraz ustawy o ochronie przeciwpożarowej rozpoczął się nowy etap w dziejach historii pożarnictwa. W myśl nowych przepisów komendant główny PSP stał się centralnym organem administracji państwowej w sprawach ochrony przeciwpożarowej oraz organizacji krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego.

1 lipca 1992 r. działalność rozpoczęła Państwowa Straż Pożarna jako zawodowa, umundurowana i wyposażona w specjalistyczny sprzęt formacja, przeznaczona do walki z pożarami, klęskami żywiołowymi i innymi miejscowymi zagrożeniami.⁵⁷

Bibliografia

1. *Aby bezpieczny był nasz dom*, „Przegląd Pożarniczy”, Wydanie specjalne, wtorek 2 maja 1995.
2. Boguszewski J., *Dzieje pożarnictwa polskiego*, materiał na prawach rękopisu, Centralne Muzeum Pożarnictwa.
3. Boguszewski J., *Historia pożarnictwa*, Wydanie drugie, Materiał na prawach skryptu, Centralne Muzeum Pożarnictwa.

⁵⁶ *Aby bezpieczny był nasz dom*, op. cit.; H. Turka, *Wybrane zagadnienia z dziejów...*, op. cit., s. 57; A. Misiuk, *Instytucje Bezpieczeństwa Wewnętrznego...*, op. cit., s. 312.

⁵⁷ Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej (Dz.U. z 1991, nr 88, poz. 400, art. 1.).

4. Burzyński E., Z. Radwański, *Dzieje ochrony przeciwpożarowej w Polsce*, Szkoła Oficerów Pożarnictwa, Warszawa 1964.
5. Drzewiecki J., *Zarys dziejów pożarnictwa w Polsce*, Centralne Muzeum Pożarnictwa.
6. Giedroyć F. R., *Porządek ogniowy w Warszawie do roku 1836*, Towarzystwo Miłośników Historii, Warszawa 1836.
7. Giedroyć F. R., *Porządek ogniowy w Warszawie do roku 1836*, Towarzystwo Miłośników Historii, Warszawa 1915.
8. Gostomski A., *Gospodarstwo*, S. Inglot, Wrocław 1951.
9. Groicki B., *Artykuły prawa magdeburgskiego*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1954.
10. Misiuk A., *Instytucje Bezpieczeństwa Wewnętrznego w Polsce, Zarys Dziejów (Od X wieku do współczesności)*, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Szczytno 2012.
11. Modrzewski A. F., *O poprawie Rzeczypospolitej*, PIW, Warszawa 1953.
12. Olejnik T., *Towarzystwa Ochotniczych Straży Ogniowych w Królestwie Polskim*, Komenda Główna Państwowej Straży Pożarnej, Warszawa 1996.
13. Pilawski W., *Chronologia powstania ochotniczych straży pożarnych na ziemiach polskich w latach 1845-1890*, Komenda Główna PSP, Warszawa 1998.
14. Prokopp M. I., *Historja bezpieczeństwa ogniowego w Królestwie Polskim w latach 1831-1855*, Zakłady Graficzne E. i D-ra K. Koźmińskich w Warszawie, Warszawa 1934.
15. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 lutego 1928r. o prawie budowlanym i zabudowie osiedli (Dz.U. z 1928, nr 23, poz. 202).
16. Serafin Z., *Sądownictwo powszechne. Adwokatura. Notariat.*, [w:] *Województwo Śląskie (1922-1939). Zarys monograficzny*, red. F. Serafin, Katowice 1996.

17. Sprengel B., *Bezpieczeństwo wewnętrzne w pracach sejmiku w okresie II Rzeczypospolitej (zarys problematyki)*, [w:] *Nauka o bezpieczeństwie. Istota, przedmiot badań i kierunki rozwoju*, L. Grochowski, A. Letkiewicz, A. Misiuk, red., studia i materiały, t. 2, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Szczytno 2011.
18. Szaflik J. R., *Dzieje Ochotniczych Straży Pożarnych w Polsce*, Fundacja Edukacja i Technika Ratownictwa, Warszawa 1985.
19. Szaflik J. R., *Dzieje Ochotniczych Straży Pożarnych w Polsce*, Fundacja Edukacja i Technika Ratownictwa, Warszawa 2005.
20. Szaflik J. R., *Dzieje Ochotniczych Straży Pożarnych*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2001.
21. Szaflik J. R., *Dzieje ruchu strażackiego do 1918 roku*, [w:] *Z dziejów ochotniczych straży pożarnych*, Zeszyty historyczne ochotniczych straży pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej.
22. Szaflik J. R., *Początki dziejów strażactwa*, „Strażak”, 1978 nr 12.
23. Szaflik J. R., *Z dziejów Ochotniczych Straży Pożarnych*, Zeszyty historyczne Ochotniczych Straży Pożarnych.
24. Turska H., *Wybrane zagadnienia z dziejów ochrony przeciwpożarowej w Polsce*, Szkoła Główna Służby Pożarniczej, Warszawa 1985.